

**Ο ρόλος του άρθρου 47 ΧΘΔΕΕ στη σχέση μεταξύ ενωσιακού και εθνικού δικαίου:
Σκέψεις με αφορμή την απόφαση *KL v. X* (C-715/20)**

*Έλλη Τσιτσιπά**

I. Εισαγωγή

Δεκαπέντε και πλέον χρόνια μετά την απόκτηση δεσμευτικής ισχύος του Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης (στο εξής: Χάρτης) και την εξομοίωσή του με τις Συνθήκες, εύλογα αναρωτιέται κανείς ποια είναι η επίδρασή του στην ενωσιακή έννομη τάξη και στην αποτελεσματικότερη προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων στην Ένωση.

Η επίδραση αυτή μπορεί να μετρηθεί είτε ποσοτικά είτε ποιοτικά¹. Πόσο συχνά τυγχάνει εφαρμογής ο Χάρτης στις αποφάσεις των εθνικών δικαστηρίων; Ποιες διατάξεις του γίνονται πιο συχνά αντικείμενο επίκλησης; Πόσα προδικαστικά ερωτήματα έχουν διατυπωθεί από εθνικά δικαστήρια αναφορικά με την ερμηνεία των δικαιωμάτων που προστατεύονται στον Χάρτη;

Πέραν, όμως, των ερωτημάτων αυτών, που αποσκοπούν στην ποσοτική αποτίμηση της εφαρμογής του Χάρτη και του επιπέδου προστασίας των θεμελιωδών δικαιωμάτων στην Ένωση, οφείλει κανείς να θέσει και ερωτήματα ποιοτικής φύσης. Πόσο υψηλό είναι το επίπεδο προστασίας των θεμελιωδών δικαιωμάτων με βάση τον Χάρτη; Πώς αξιοποιούν τα εθνικά δικαστήρια τον Χάρτη σε σχέση με άλλα κείμενα προστασίας θεμελιωδών δικαιωμάτων, όπως η ΕΣΔΑ; Ποιες είναι οι συνέπειές του στις εθνικές έννομες τάξεις και ποια είναι η αλληλεπίδρασή του με θεμελιώδεις αρχές του δικαίου της Ένωσης, όπως η υπεροχή και το άμεσο αποτέλεσμα;

Εκκινώντας από τα ερωτήματα αυτά και με αφορμή την απόφαση *KL v. X*², η παρούσα συμβολή αποσκοπεί να διερευνήσει τον ρόλο του άρθρου 47 του Χάρτη³ στη σχέση μεταξύ ενωσιακού και εθνικού δικαίου.

Το άρθρο 47 ΧΘΔΕΕ διαδραματίζει πρωταγωνιστικό ρόλο σε σχέση με τις υπόλοιπες διατάξεις του Χάρτη, καθώς αποτελεί την πιο συχνά χρησιμοποιούμενη διάταξη σε αποφάσεις δικαστηρίων⁴. Πέραν, ωστόσο, του ποσοτικού αυτού χαρακτηριστικού, η συγκεκριμένη διάταξη εμφανίζει και ποιοτικά γνωρίσματα που την καθιστούν άξια προσοχής.

Ειδικότερα, σύμφωνα με τη νομολογία του Δικαστηρίου⁵, το άρθρο 47 ΧΘΔΕΕ λαμβάνεται δεόντως υπόψιν για την ερμηνεία του άρθρου 19 παρ. 1 ΣΕΕ, το οποίο διασφαλίζει την αποτελεσματική δικαστική προστασία στους τομείς που διέπονται από το δίκαιο της Ένωσης,

* Υπ. Διδάκτωρ Νομικής Σχολής ΑΠΘ, Επιστ. συνεργάτης Γραφείου Προγραμμάτων, ΚΔΕΟΔ

¹. Βλ. σχετικά Fundamental Rights Agency, Opinion – Challenges and opportunities for the implementation of the Charter of Fundamental Rights, FRA, 30 September 2018.

². ΔΕΕ C-715/20, *X* (*Absence de motifs de résiliation*), 20.02.2024, ECLI:EU:C:2024:139.

³. Άρθρο 47 ΧΘΔΕΕ, Δικαίωμα πραγματικής προσφυγής και αμερόληπτου δικαστηρίου:

«Κάθε πρόσωπο του οποίου παραβιάστηκαν τα δικαιώματα και οι ελευθερίες που διασφαλίζονται από το δίκαιο της Ένωσης, έχει δικαίωμα πραγματικής προσφυγής ενώπιον δικαστηρίου, τηρουμένων των προϋποθέσεων που προβλέπονται στο παρόν άρθρο.

Κάθε πρόσωπο έχει δικαίωμα να δικασθεί η υπόθεσή του δίκαια, δημόσια και εντός εύλογης προθεσμίας, από ανεξάρτητο και αμερόληπτο δικαστήριο, που έχει προηγουμένως συσταθεί νομίμως. Κάθε πρόσωπο έχει τη δυνατότητα να συμβουλευθεί δικηγόρο και να του αναθέτει την υπεράσπιση και εκπροσώπησή του.

Σε όσους δεν διαθέτουν επαρκείς πόρους, παρέχεται δικαστική αρωγή, εφόσον η αρωγή αυτή είναι αναγκαία για να εξασφαλισθεί η αποτελεσματική πρόσβαση στη δικαιοσύνη».

⁴. E. FRANTZIOU, *The Binding Charter Ten Years On: More Than A Mere Entreaty?*, *Yearbook of European Law* (38) 2025, σ. 73-118, βλ. σ. 83.

⁵. Βλ. ΔΕΕ C-646/23, *Lita*, 03.07.2025, ECLI:EU:C:2025:519, σκ. 54 και εκεί παρατιθέμενη νομολογία.

μέσω της πρόβλεψης των απαραίτητων ενδίκων μέσων και βοηθημάτων. Το άρθρο 19 παρ. 1 ΣΕΕ, ερμηνευόμενο υπό το πρίσμα του άρθρου 47 του Χάρτη, έχει αποτελέσει το βασικό εργαλείο του Δικαστηρίου για την αντιμετώπιση της κρίσης του κράτους δικαίου στην Πολωνία και των πληγμάτων που έχει δεχθεί η ανεξαρτησία της δικαιοσύνης⁶. Το άρθρο 47 έχει υπεισέλθει, έτσι, στον έλεγχο του τρόπου οργάνωσης του δικαστικού συστήματος εντός ενός κράτους μέλους, ενός τομέα, με άλλα λόγια, ο οποίος αποτελεί αποκλειστικά αντικείμενο εθνικής ρύθμισης, κατά τις επιταγές της δικονομικής αυτονομίας των κρατών μελών, και ο οποίος κατά κανόνα δεν συνεπάγεται την εφαρμογή δικαίου της Ένωσης και, επομένως, δεν εμπίπτει στο πεδίο εφαρμογής του Χάρτη⁷.

Ένα επιπλέον γνώρισμα που ξεχωρίζει το άρθρο 47 του Χάρτη είναι η ικανότητά του να αναπτύσσει άμεσο αποτέλεσμα σε οριζόντιες σχέση μεταξύ ιδιωτών. Παρότι και άλλες διατάξεις του Χάρτη θέτουν κανονιστική αυτάρκεια και αναπτύσσουν οριζόντιο άμεσο αποτέλεσμα⁸, ο τρόπος με τον οποίο το Δικαστήριο ερμήνευσε και θεμελίωσε την ανάπτυξη τέτοιου αποτελέσματος από το άρθρο 47 ΧΘΔΕΕ στην απόφαση *KL v. X* χρήζει ιδιαίτερης προσοχής, αλλά και προβληματισμού, ως προς τις πιθανές συνέπειες της ερμηνείας αυτής σε μελλοντικές υποθέσεις.

Με βάση αυτές τις σκέψεις, στα επόμενα κεφάλαια παρουσιάζεται η προηγούμενη νομολογία του Δικαστηρίου σχετικά με το οριζόντιο άμεσο αποτέλεσμα διατάξεων του Χάρτη (υπό II), αναδεικνύεται η καινοτομία που επέφερε η απόφαση *KL v. X* στη νομολογία αυτή (υπό III) και αξιολογείται η συμβολή της απόφασης του Δικαστηρίου ειδικά ως προς τις συνέπειες της στη σχέση μεταξύ ενωσιακού και εθνικού δικαίου (υπό IV). Τέλος, διατυπώνονται ορισμένες καταληκτικές παρατηρήσεις (υπό V).

II. Το οριζόντιο άμεσο αποτέλεσμα διατάξεων του Χάρτη στη νομολογία του Δικαστηρίου

Παρά τους αρχικούς προβληματισμούς σχετικά με τη δυνατότητα του Χάρτη να εφαρμόζεται άμεσα και σε οριζόντιες σχέσεις, το Δικαστήριο, βασιζόμενο στη νομολογιακή γραμμή *Mangold/Kücükdeveci* σχετικά με το οριζόντιο άμεσο αποτέλεσμα γενικών αρχών του δικαίου της Ένωσης⁹, έχει επιβεβαιώσει ότι διατάξεις του Χάρτη που είναι αρκούντως σαφείς, ακριβείς

⁶. Βλ. ενδεικτικά: ΔΕΕ C-216/18 PPU, *Minister for Justice and Equality (Πλημμέλειες του δικαστικού συστήματος)*, 25.07.2018, ECLI:EU:C:2018:58, ΔΕΕ C-619/18, *Επιτροπή κατά Πολωνίας (Ανεξαρτησία του Ανωτάτου Δικαστηρίου)*, 11.07.2019, ECLI:EU:C:2019:615, ΔΕΕ C-192/18, *Επιτροπή κατά Πολωνίας (Ανεξαρτησία των τακτικών δικαστηρίων)*, 05.11.2019, ECLI:EU:C:2019:924, ΔΕΕ C-585/18, *A.K. (Ανεξαρτησία του πειθαρχικού τμήματος του Ανωτάτου Δικαστηρίου)*, 19.11.2019, ECLI:EU:C:2019:982, ΔΕΕ C-824/18, *A.B. κ.λπ. (Nomination des juges à la Cour suprême - Recours)*, 02.03.2021, ECLI:EU:C:2021:153, ΔΕΕ C-791/19, *Επιτροπή κατά Πολωνίας (Régime disciplinaire des juges)*, 15.07.2021, ECLI:EU:C:2021:596, ΔΕΕ C-487/19, *W. Ż. () και des affaires publiques de la Cour suprême - Nomination*, 06.10.2021, ECLI:EU:C:2021:798, ΔΕΕ C-748/19, *Prokuratura Rejonowa w Mińsku Mazowieckim*, 16.11.2021, ECLI:EU:C:2021:931, ΔΕΕ C-562/21 PPU, *Openbaar Ministerie (Tribunal établi par la loi dans l'État membre d'émission)*, 22.02.2022, ECLI:EU:C:2022:100, ΔΕΕ C-615/20, *YP κ.λπ. () και suspension d'un juge*, 13.07.2023, ECLI:EU:C:2023:562, ΔΕΕ C-204/21, *Επιτροπή κατά Πολωνίας () και vie privée des juges*, 05.06.2023, ECLI:EU:C:2023:442, ΔΕΕ C-718/21, *Krajowa Rada Sądownictwa (Maintien en fonctions d'un juge)*, 21.12.2023, ECLI:EU:C:2023:1015, ΔΕΕ C-146/23, *Sąd Rejonowy w Białymstoku*, 25.02.2025, ECLI:EU:C:2025:109, ΔΕΕ C-225/22, *AW "T"*, 04.09.2025, ECLI:EU:C:2025:649.

⁷. Βλ. άρθρο 51 παρ. 1 ΧΘΔΕΕ, Πεδίο εφαρμογής: «1. Οι διατάξεις του παρόντος Χάρτη απευθύνονται στα όργανα και τους οργανισμούς της Ένωσης, τηρουμένης της αρχής της επικουρικότητας, καθώς και στα κράτη μέλη, μόνον όταν εφαρμόζουν το δίκαιο της Ένωσης. Κατά συνέπεια, οι ανωτέρω σέβονται τα δικαιώματα, τηρούν τις αρχές και προάγουν την εφαρμογή τους, σύμφωνα με τις αντίστοιχες αρμοδιότητές τους».

⁸. Ως διατάξεις με τέτοιου είδους κανονιστική αυτάρκεια έχουν κριθεί μέχρι στιγμής το άρθρο 21 παρ. 1 το άρθρο 31 παρ. 2 και το άρθρο 47 του Χάρτη: S. PRECHAL, *Horizontal Direct Effect of the Charter of Fundamental Rights of the EU*, *Revista de Derecho Comunitario Europeo* (66) 2020, σ. 407-426, βλ. σ. 414.

⁹. Βλ. σχετικά: ΔΕΚ C-144/04, *Mangold*, 22.11.2005, ECLI:EU:C:2005:709, σκ. 75-77, ΔΕΕ C-555/07, *Kücükdeveci*, 19.01.2010, ECLI:EU:C:2010:21, σκ. 50-51, στις οποίες το Δικαστήριο στράφηκε στην έννοια των γενικών αρχών του δικαίου της Ένωσης προκειμένου να θεμελιώσει την υποχρέωση του εθνικού δικαστή να αφήσει ανεφάρμοστη εθνική διάταξη που είναι αντίθετη στην Οδηγία 2000/78 και, άρα, στη γενική αρχή απαγόρευσης των διακρίσεων.

και ανεπιφύλακτες αναπτύσσουν, υπό προϋποθέσεις, τόσο κάθετο όσο και οριζόντιο άμεσο αποτέλεσμα¹⁰.

Χαρακτηριστική ως προς αυτό είναι η απόφαση *Egenberger*¹¹. Η υπόθεση αφορούσε τη σύγκρουση μεταξύ της αρχής της απαγόρευσης των διακρίσεων, όπως κατοχυρώνεται στην Οδηγία 2000/78, και γερμανικού νόμου που παραχωρούσε ευρεία αυτονομία σε εκκλησίες και θρησκευτικούς οργανισμούς κατά την πρόσληψη προσωπικού. Με δεδομένη την αδυναμία του εθνικού δικαστή να ερμηνεύσει τον εθνικό νόμο κατά τρόπο σύμφωνο με την Οδηγία ή να την εφαρμόσει ευθέως στη διαφορά μεταξύ ιδιωτών ενώπιον του, το Δικαστήριο επεσήμανε ότι η αρχή της ίσης μεταχείρισης δεν κατοχυρώνεται αποκλειστικά από την Οδηγία 2000/78, αλλά πηγάζει από διάφορες διεθνείς πράξεις και από τις κοινές συνταγματικές παραδόσεις των κρατών μελών¹². Ως γενική αρχή του δικαίου της Ένωσης με επιτακτικό χαρακτήρα, η οποία κατοχυρώνεται στο άρθρο 21 παρ. 1 του Χάρτη, είναι αφ' εαυτής ικανή να απονείμει στους ιδιώτες δικαίωμα δυνάμενο να προβληθεί αυτό καθαυτό στο πλαίσιο οριζόντιας διαφοράς μεταξύ τους σε τομέα που διέπεται από το δίκαιο της Ένωσης¹³.

Επιπλέον, το ΔΕΕ συνέδεσε το ουσιαστικό δικαίωμα του άρθρου 21 του Χάρτη με τη διαδικαστική εγγύηση της πραγματικής προσφυγής βάσει του άρθρου 47 του Χάρτη. Αποφάνθηκε ότι το άρθρο 47, όπως και το άρθρο 21, έχει κανονιστική αυτάρκεια και δεν απαιτεί ειδικά νομοθετικά μέτρα για να μπορεί να προβληθεί από ιδιώτες ενώπιον των εθνικών δικαστηρίων¹⁴. Το Δικαστήριο καταλήγει ότι όταν ένα εθνικό δικαστήριο, σε μια περίπτωση όπως αυτή της κύριας δίκης, αδυνατεί να επιτύχει σύμφωνη ερμηνεία του εσωτερικού δικαίου με την επίμαχη διάταξη της Οδηγίας 2000/78, υποχρεούται να διασφαλίσει την πλήρη αποτελεσματικότητα των άρθρων 21 και 47, αφήνοντας ανεφάρμοστη κάθε αντίθετη εθνική διάταξη¹⁵.

Παρόμοια θέση ακολούθησε το Δικαστήριο και σε μεταγενέστερες υποθέσεις, εφαρμόζοντας την ίδια συλλογιστική και σε σχέση με το δικαίωμα σε ετήσια άδεια μετ' αποδοχών που κατοχυρώνεται στο άρθρο 30 παρ. 2 του Χάρτη¹⁶.

Στη σχετική νομολογία του Δικαστηρίου¹⁷ μπορεί κανείς να εντοπίσει ένα επαναλαμβανόμενο μοτίβο. Μια εθνική διάταξη διαπιστώνεται ότι αντίκειται σε διάταξη Οδηγίας, ενώ παράλληλα δεν είναι δυνατή η σύμφωνη με την Οδηγία ερμηνεία της. Καθόσον η διαφορά αφορά αποκλειστικώς ιδιώτες, η επίμαχη διάταξη της Οδηγίας δεν μπορεί να αναπτύξει άμεσο αποτέλεσμα. Ωστόσο, η παραβιαζόμενη διάταξη της Οδηγίας συνδέεται άμεσα με δικαίωμα που κατοχυρώνεται ρητά στον Χάρτη, όπως η απαγόρευση των διακρίσεων (άρθρο 21 του

¹⁰. Ένα από τα βασικά επιχειρήματα κατά της επίκλησης διατάξεων του Χάρτη σε βάρος ιδιωτών συνδέεται το πεδίο εφαρμογής του Χάρτη, όπως αυτό ορίζεται στο άρθρο 51 παρ. 1. Από τη διάταξη αυτή προκύπτει ότι ο Χάρτης δεσμεύει τα όργανα της Ένωσης και τα κράτη μέλη, όταν αυτά εφαρμόζουν δίκαιο της Ένωσης, και, εξ αντιδιαστολής, δεν απευθύνεται σε ιδιώτες. Βλ., σχετικά, *E FRANTZIOU*, *The Horizontal Effect of Fundamental Rights in the European Union. A Constitutional Analysis*, OUP, 2019 και ιδίως το κεφάλαιο 4, *Horizontal Effect after the Entry into Force of the EU Charter of Fundamental Rights*, σ 82.

¹¹. ΔΕΕ C-414/16, *Egenberger*, 17.04.2018, ECLI:EU:C:2018:257.

¹². Ο.π., σκ. 75.

¹³. Ο.π., σκ. 76-77.

¹⁴. Ο.π., σκ. 78.

¹⁵. Ο.π., σκ. 79.

¹⁶. ΔΕΕ C-569/16, *Bauer*, 06.11.2018, ECLI:EU:C:2018:871, ΔΕΕ 684/16, *Max-Planck-Gesellschaft zur Förderung der Wissenschaften*, 06.11.2018, ECLI:EU:C:2018:874. Για έναν εκτενή σχολιασμό της απόφασης *Bauer*, βλ.: R. KRAUSE, *Horizontal Effect of the EU Charter of Fundamental Rights: Bauer and Willmeroth*, MPG, *Common Market Law Review* (58) 2021, σ. 1173-1206.

¹⁷. Σε σχέση με το άρθρο 21 του Χάρτη βλ. και: ΔΕΕ C-68/17, *IR*, 11.09.2018, ECLI:EU:C:2018:696, ΔΕΕ C-193/17, *Cresco Investigation*, 22.01.2019, ECLI:EU:C:2019:43.

Χάρτη)¹⁸ ή το δικαίωμα σε ετήσια άδεια μετ' αποδοχών (άρθρο 31 παρ. 2 του Χάρτη)¹⁹. Το Δικαστήριο κρίνει ότι η αντίστοιχη διάταξη του Χάρτη είναι αφ' εαυτής ικανή να απονεμίει στους ιδιώτες δικαίωμα που μπορεί να προβληθεί αυτοτελώς στο πλαίσιο διαφοράς μεταξύ τους στο βαθμό που η εν λόγω διαφορά διέπεται από το δίκαιο της Ένωσης και εμπίπτει στο πεδίο εφαρμογής του Χάρτη. Κατά συνέπεια, το εθνικό δικαστήριο υποχρεούται να αφήσει ανεφάρμοστη κάθε αντίθετη εθνική διάταξη, ακόμα και αν η παράλειψη αυτή συνεπάγεται δυσμενείς συνέπειες για ιδιώτη.

Κεντρική θέση στο νομολογιακό αυτό μοτίβο έχει, επομένως, η άμεση και ουσιαστικής σύνδεση της διάταξης Οδηγίας με την αντίστοιχη διάταξη του Χάρτη, ώστε να γίνεται λόγος για ένα μηχανισμό αναπλήρωσης της έλλειψης οριζόντιου άμεσου αποτελέσματος των Οδηγιών μέσω του Χάρτη²⁰.

III. Η απόφαση *KL v. X* και το οριζόντιο άμεσο αποτέλεσμα του άρθρου 47 του Χάρτη

1. Τα πραγματικά περιστατικά της υπόθεσης

Η αίτηση για έκδοση προδικαστικής απόφασης ξεκίνησε από μια διαφορά που αναδεικνύει μια σημαντική αντίθεση μεταξύ του πολωνικού εργατικού δικαίου και της αρχής της απαγόρευσης των διακρίσεων στην απασχόληση. Η υπόθεση αφορούσε τον KL, εργαζόμενο με σύμβαση ορισμένου χρόνου στην ιδιωτική εταιρεία X, του οποίου η σύμβαση καταγγέλθηκε με προειδοποίηση αλλά χωρίς να συνοδεύεται από γραπτή αιτιολόγηση. Η ενέργεια αυτή ήταν επιτρεπτή βάσει το πολωνικού Εργατικού Κώδικα, ο οποίος προβλέπει υποχρέωση των εργοδοτών να αιτιολογούν μόνο την καταγγελία των συμβάσεων αορίστου χρόνου. Στο πλαίσιο της αγωγής που ακολούθησε, ο KL ζήτησε να του επιδικαστεί αποζημίωση λόγω της παράνομης απόλυσης, υποστηρίζοντας μάλιστα ότι η εθνική ρύθμιση εισήγαγε παράνομη διάκριση αντίθετη προς το δίκαιο της Ένωσης, και ειδικότερα προς τη ρήτρα 4 της συμφωνίας-πλαίσιου που προσαρτάται στην Οδηγία 1999/70/EK²¹. Ο εργοδότης αντίτεινε ότι η καταγγελία ήταν καθ' όλα νόμιμη και απολύτως σύμφωνη με τις ισχύουσες εθνικές διατάξεις.

Το αιτούν δικαστήριο σημείωσε ότι, στο πλαίσιο του πολωνικού συστήματος, η απουσία υποχρέωσης αιτιολόγησης της καταγγελίας μια σύμβασης ορισμένου χρόνου κατ' ουσίαν αποτρέπει τον δικαστικό έλεγχο της ουσιαστικής βασιμότητας της απόλυσης, περιορίζοντας το ένδικο βοήθημα του εργαζομένου αποκλειστικά στην αποζημίωση για διαδικαστικές παραβάσεις. Το νομικό αυτό πλαίσιο είχε προηγουμένως επικυρωθεί από το πολωνικό Συνταγματικό Δικαστήριο, το οποίο έκρινε ότι η διαφορετική αυτή μεταχείριση εργαζομένων

¹⁸. ΔΕΕ C-414/16, *Egenberger*, ό.π., σημ. 11, ΔΕΕ C-68/17, *IR*, 11.09.2018, ECLI:EU:C:2018:696, ΔΕΕ C-193/17, *Cresco Investigation*, 22.01.2019, ECLI:EU:C:2019:43.

¹⁹. ΔΕΕ C-569/16, *Bauer*, ό.π., σημ. 15, ΔΕΕ 684/16, *Max-Planck-Gesellschaft zur Förderung der Wissenschaften*, ό.π., σημ. 15.

²⁰. Ρ.-Ε. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ, Η έλλειψη οριζόντιου άμεσου αποτελέσματος των Οδηγιών: μια αρχή με συρρικνούμενη εμβέλεια, ΕΕΕυρΔ (45) 2025, σ. 13-24, βλ. σ. 19 επ. Για την ολοένα εισαγωγή εξαιρέσεων στον κανόνα ότι οι Οδηγίες δεν παράγουν οριζόντιο άμεσο αποτέλεσμα, βλ. χαρακτηριστικά: Μ. BOBEK, *Why Is It Better to Treat Every Provision of EU Directives as Having Horizontal Direct*, IJCLIR (39) 2023, σ. 211-220.

²¹. Οδηγία 1999/70/EK του Συμβουλίου της 28ης Ιουνίου 1999 σχετικά με τη συμφωνία πλαίσιο για την εργασία ορισμένου χρόνου που συνήφθη από τη CES, την UNICE και το CEEP, ΕΕ L 175 της 10.7.1999, σ. 43-48: *Αρχή της μη διάκρισης (ρήτρα 4)*

1. Όσον αφορά τις συνθήκες απασχόλησης, οι εργαζόμενοι ορισμένου χρόνου δεν πρέπει να αντιμετωπίζονται δυσμενώς σε σχέση με τους αντίστοιχους εργαζομένους αορίστου χρόνου μόνο επειδή έχουν σύμβαση ή σχέση εργασίας ορισμένου χρόνου, εκτός αν αυτό δικαιολογείται από αντικειμενικούς λόγους.

2. Όπου κρίνεται αναγκαίο, εφαρμόζεται η αρχή "pro rata temporis".

3. Οι λεπτομέρειες εφαρμογής της παρούσας ρήτρας καθορίζονται από τα κράτη μέλη ύστερα από διαβούλευση με τους κοινωνικούς εταίρους ή/και από τους κοινωνικούς εταίρους, λαμβάνοντας υπόψη την κοινοτική νομοθεσία και τη νομοθεσία, τις συλλογικές συμβάσεις και την πρακτική σε εθνικό επίπεδο.

4. Η απαιτούμενη περίοδος προϋπηρεσίας σε σχέση με ιδιαίτερες συνθήκες απασχόλησης θα είναι η ίδια για τους εργαζομένους ορισμένου χρόνου όπως και για τους εργαζομένους αορίστου χρόνου εκτός από την περίπτωση που δικαιολογείται από αντικειμενικούς λόγους διαφορετική διάρκεια της περιόδου προϋπηρεσίας.

ορισμένου χρόνου σε σχέση με τους εργαζόμενους αορίστου χρόνου ήταν συμβατή με τη συνταγματική αρχή της ισότητας. Ωστόσο, το πολωνικό Ανώτατο Δικαστήριο εξέφρασε αργότερα αμφιβολίες ως προς το αν η πρακτική αυτή ήταν σύμφωνη με την Οδηγία 1999/70/ΕΚ, αναγνωρίζοντας παράλληλα την πάγια αρχή ότι μια Οδηγία δεν μπορεί, αυτή καθαυτή, να επιβάλει υποχρεώσεις σε βάρος ιδιώτη στο πλαίσιο μιας οριζόντιας σχέσης. Το αιτούν δικαστήριο, λαμβάνοντας υπόψιν το ευρύ πεδίο εφαρμογής της αρχής της απαγόρευσης των διακρίσεων βάσει του άρθρου 21 του Χάρτη και της σχετικής νομολογίας του ΔΕΕ, εξέφρασε την ανησυχία ότι τυχόν ασάφεια ως προς το ζήτημα το οριζόντιου άμεσου αποτελέσματος της σχετικής διάταξης του Χάρτη θα δημιουργούσε ένα διττό σύστημα προστασίας έναντι της απόλυσης εργαζομένων με σύμβαση ορισμένου χρόνου, ανάλογα με το αν ο εργοδότης είναι δημόσιος ή ιδιωτικός φορέας.

Κατά συνέπεια, αποφάσισε να αναστείλει την ενώπιον του διαδικασία και να υποβάλει δύο προδικαστικά ερωτήματα διερωτώμενο αφενός, αν οι πολωνικές ρυθμίσεις είναι σύμφωνες με την Οδηγία 1999/70 και τις ρήτρες 1 και 4 της συμφωνίας-πλαisiού που προσαρτάται σε αυτή, και αφετέρου, αν χωρεί επίκληση της ρήτρας 4 της συμφωνίας-πλαisiού και της γενικής αρχής του δικαίου της Ένωσης περί απαγόρευσης των διακρίσεων στο πλαίσιο διαφοράς μεταξύ ιδιωτών και επομένων, αν τυγχάνουν οι εν λόγω διατάξεις οριζόντιας εφαρμογής.

2. Η κρίση του Δικαστηρίου

Στην απάντησή του, το Δικαστήριο αρχικά αναδιτύπωσε τα υποβληθέντα ερωτήματα, επισημαίνοντας ρητώς ότι δεν είναι αναγκαίο να αποφανθεί επί του αιτήματος ερμηνείας του άρθρου 21 του Χάρτη²², για να εξετάσει στην συνέχεια αν η ρήτρα 4 της συμφωνίας-πλαisiού αντιτίθεται σε εθνική νομοθεσία που εξαιρεί τους εργοδότες από την υποχρέωση να αιτιολογούν την καταγγελία μιας σύμβασης ορισμένου χρόνου. Το Δικαστήριο έκρινε ότι οι κανόνες που διέπουν την απόλυση συμπεριλαμβάνονται στην έννοια των «όρων απασχόλησης» της ρήτρας 4²³ και ότι ο πολωνικός νόμος συνεπάγεται δυσμενέστερη μεταχείριση για τους εργαζόμενους ορισμένου χρόνου. Καθώς δεν ενημερώνεται για τους λόγους της απόλυσης, ένας εργαζόμενος ορισμένου χρόνου στερείται κρίσιμων πληροφοριών που είναι απαραίτητες για να αξιολογήσει τη βασιμότητα της καταγγελίας και να αποφασίσει αν θα κινηθεί νομικά, γεγονός που τον θέτει σε μειονεκτική θέση σε σύγκριση με έναν εργαζόμενο αορίστου χρόνου²⁴.

Στη συνέχεια, το Δικαστήριο εξέτασε κατά πόσον αυτή η διαφορετική μεταχείριση θα μπορούσε να δικαιολογηθεί από «αντικειμενικούς λόγους», κατά την έννοια της ρήτρας 4, σημείο 1 της συμφωνίας-πλαisiού. Το Δικαστήριο επανέλαβε ότι η έννοια των «αντικειμενικών λόγων» απαιτεί η δικαιολόγηση να στηρίζεται σε ακριβή και συγκεκριμένα στοιχεία που σχετίζονται με τον ίδιο τον όρο απασχόλησης, και δεν αρκεί η πρόβλεψή του από γενικό και αφηρημένο εθνικό κανόνα, όπως ένας εθνικός νόμος ή μια συλλογική σύμβαση. Η διαφορετική μεταχείριση θα πρέπει, επιπλέον, να εξυπηρετεί πραγματικές ανάγκες και να είναι κατάλληλη και αναγκαία για την επίτευξη του επιδιωκόμενου σκοπού²⁵.

Σε αυτό το πλαίσιο, η ανάγκη για ευελιξία στην αγορά εργασίας και η επίκληση της προσωρινής φύσης της σχέσης εργασίας δεν μπορούν να χρησιμοποιηθούν για την αιτιολόγηση μιας ρύθμισης όπως η πολωνική. Μια τέτοια ερμηνεία θα καθιστούσε, σύμφωνα με το Δικαστήριο, άνευ ουσίας τους σκοπούς της συμφωνίας-πλαisiού και θα διαιώνιζε τη δυσμενή μεταχείριση των εργαζομένων ορισμένου χρόνου²⁶. Επιπλέον, το Δικαστήριο επεσήμανε ότι το συγκεκριμένο μέτρο δεν είναι αναγκαίο για την επίτευξη του επιδιωκόμενου σκοπού, καθώς η υποχρέωση παροχής γραπτής αιτιολόγησης για την απόλυση δε θίγει σημαντικά την ευελιξία

²². Σκ. 32 της απόφασης *KL v. X*.

²³. Σκ. 35-40 της απόφασης *KL v. X*.

²⁴. Σκ. 51-54 της απόφασης *KL v. X*.

²⁵. Σκ. 58-59 της απόφασης *KL v. X*.

²⁶. Σκ. 63-64 της απόφασης *KL v. X*.

του εργοδότη να συνάπτει και, εν ανάγκη, να καταγγέλλει συμβάσεις εργασίας ορισμένου χρόνου²⁷.

Έχοντας διαπιστώσει ότι η πολωνική ρύθμιση συνιστά αδικαιολόγητη διάκριση, το Δικαστήριο προχώρησε στο δεύτερο σκέλος του προδικαστικού ερωτήματος ενώπιον του, που αφορά τη δυνατότητα επίκλησης της ρήτρας 4 της συμφωνίας-πλασιού σε διαφορά μεταξύ ιδιωτών. Το Δικαστήριο υπενθύμισε την πάγια νομολογία του σχετικά με την υποχρέωση των εθνικών δικαστηρίων να ερμηνεύουν το εθνικό δίκαιο, στο μέτρο του δυνατού, σύμφωνα με το γράμμα και τον σκοπό της Οδηγίας προς μεταφορά της οποίας θεσπίστηκαν οι επίμαχες εθνικές διατάξεις, με την επιφύλαξη ότι μια τέτοια ερμηνεία δεν οδηγεί σε *contra legem* αποτελέσματα²⁸.

Στη συνέχεια, επεσήμανε ότι μια Οδηγία δεν μπορεί, αυτή καθαυτή, να επιβάλει υποχρεώσεις σε ιδιώτη και, ως εκ τούτου, στερείται οριζόντιου άμεσου αποτελέσματος. Ακόμη και μια σαφής, ακριβής και άνευ αιρέσεων διάταξη, όπως η ρήτρα 4 παρ. 1 της συμφωνίας-πλασιού, δεν μπορεί να αποτελέσει αντικείμενο επίκλησης ως τέτοια σε μια αμιγώς ιδιωτική διαφορά προκειμένου να μην εφαρμοστεί μια αντίθετη εθνική διάταξη. Αυτό σήμαινε ότι το εθνικό δικαστήριο δεν μπορούσε να υποχρεωθεί, αποκλειστικά βάσει της Οδηγίας, να παραμερίσει το άρθρο 30 παρ. 4 του πολωνικού Εργατικού Κώδικα²⁹.

Έχοντας θέσει αυτόν τον περιορισμό, το Δικαστήριο μετέφερε τον συλλογιστικό του άξονα από την Οδηγία στον Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων. Υποστήριξε ότι, όταν ένα κράτος μέλος θεσπίζει νομοθεσία για την εφαρμογή του δικαίου της ΕΕ, όπως έκανε η Πολωνία με τις διατάξεις του Εργατικού Κώδικα που μετέφεραν την Οδηγία 1999/70 στο εσωτερικό δίκαιο, το εν λόγω κράτος μέλος «εφαρμόζει το δίκαιο της Ένωσης» για τους σκοπούς του άρθρου 51 παρ. 1 του Χάρτη. Κατά συνέπεια, η εθνική νομοθεσία πρέπει να συμμορφώνεται με τα θεμελιώδη δικαιώματα που κατοχυρώνονται στον Χάρτη και, μεταξύ άλλων, με το δικαίωμα πραγματικής προσφυγής του άρθρου 47.

Το Δικαστήριο διαπίστωσε άμεση παραβίαση του δικαιώματος σε πραγματική προσφυγή στην προκειμένη περίπτωση, καθώς ο εργαζόμενος ορισμένου χρόνου στερείται των αναγκαίων πληροφοριών προκειμένου να αξιολογήσει τον αδικαιολόγητο χαρακτήρα της απόλυσής του και να εκτιμήσει εκ των προτέρων τη σκοπιμότητα να προσφύγει δικαστικώς κατά του εργοδότη³⁰.

Με δεδομένο ότι «το άρθρο 47 του Χάρτη είναι αυτοτελές και δεν χρειάζεται να εξειδικεύεται με διατάξεις του δικαίου της Ένωσης ή του εθνικού δικαίου προκειμένου να απονείμει στους ιδιώτες δικαίωμα δυνάμενο να προβληθεί αυτό καθεαυτό»³¹, το Δικαστήριο καταλήγει ότι το εθνικό δικαστήριο οφείλει να μην εφαρμόσει οποιαδήποτε αντίθετη διάταξη του εθνικού δικαίου, στην προκειμένη περίπτωση, το άρθρο 30 παρ. 4 του Εργατικού Κώδικα, στον βαθμό που είναι αναγκαίο για να διασφαλιστεί η πλήρης αποτελεσματικότητα του δικαιώματος σε πραγματική προσφυγή που κατοχυρώνεται στη συγκεκριμένη διάταξη του Χάρτη.

IV. Οι πιθανές προεκτάσεις της απόφασης *KL v. X* στη σχέση μεταξύ εθνικού και ενωσιακού δικαίου

Η διαπίστωση ότι το άρθρο 47 του Χάρτη είναι αυτοτελές και δε χρήζει περαιτέρω εξειδίκευσης προκειμένου να προβληθεί από ιδιώτη δεν εισάγει, κάτι νέο σε σχέση με την υφιστάμενη νομολογία του Δικαστηρίου³². Εκεί όπου η απόφαση σηματοδοτεί ουσιώδη

²⁷. Σκ. 67 της απόφασης *KL v. X*.

²⁸. Σκ. 69-71 της απόφασης *KL v. X*.

²⁹. Σκ. 73-76 της απόφασης *KL v. X*.

³⁰. Σκ. 79 της απόφασης *KL v. X*.

³¹. Σκ. 80 της απόφασης *KL v. X*.

³². Βλ. ΔΕΕ C-414/16, *Egenberger*, ό.π., σημ. 11, σκ. 78.

εξέλιξη είναι ο τρόπος με τον οποίο καταλήγει στη θεμελίωση οριζόντιου άμεσου αποτελέσματος της συγκεκριμένης διάταξης στην υπό κρίση υπόθεση.

Πρώτον, η Οδηγία 1999/70 δεν περιλαμβάνει καμία διάταξη που να συνδέεται άμεσα και ουσιωδώς με το δικαίωμα σε πραγματική προσφυγή³³, οδηγώντας έτσι στο συμπέρασμα ότι η ύπαρξη μίας τέτοιας σύνδεσης δεν αποτελεί αναγκαία προϋπόθεση προκειμένου να εφαρμοστεί μία διάταξη του Χάρτη σε διαφορά μεταξύ ιδιωτών³⁴.

Δεύτερον, το Δικαστήριο ρητώς παραμέρισε την ουσιαστική πτυχή της υπόθεσης ενώπιόν του, το άρθρο 21 του Χάρτη και την αρχή της απαγόρευσης των διακρίσεων³⁵, για να εστιάσει αποκλειστικά στη διαδικαστική πτυχή του άρθρου 47 του Χάρτη και την αποτελεσματική δικαστική προστασία. Πρόκειται για την πρώτη φορά που το Δικαστήριο βασίζεται αυτοτελώς στη συγκεκριμένη διάταξη³⁶. Αυτή η επιλογή έρχεται σε σαφή αντίθεση με τις Προτάσεις του Γεν. Εισαγγελέα, ο οποίος, επικαλούμενος την απόφαση *Egenberger*, επεσήμανε ότι το οριζόντιο άμεσο αποτέλεσμα του άρθρου 47 του Χάρτη «[...] αναγνωρίστηκε πάντοτε σε συνδυασμό με άλλα δικαιώματα αντιτάξιμα έναντι ιδιώτη[...]» και ότι «[ε]πομένως, η εφαρμογή του άρθρου 47 του Χάρτη προϋποθέτει ότι ο ιδιώτης είναι κάτοχος δικαιώματος ή ελευθερίας που κατοχυρώνεται από το δίκαιο της Ένωσης, το οποίο δικαίωμα ή την οποία ελευθερία δύναται να επικαλεστεί ενώπιον δικαστηρίου. Κατά συνέπεια, το Δικαστήριο, όταν εξετάζει εάν χωρεί επίκληση της εν λόγω διάταξης, ελέγχει εάν υφίσταται διάταξη του ουσιαστικού δικαίου η οποία, στη συγκεκριμένη περίπτωση, απονέμει στον διάδικο δικαιώματα τα οποία αυτός δύναται να επικαλεστεί ενώπιον δικαστηρίου»³⁷.

Η απομάκρυνση από την απαίτηση άμεσου και ουσιώδους συνδέσμου μεταξύ του άρθρου 47 Χάρτη και άλλης διάταξης του Χάρτη που κατοχυρώνει ουσιαστικό δικαίωμα³⁸ ή και σχετικής διάταξης Οδηγίας φαίνεται να ελαστικοποιεί τις προϋποθέσεις ανάπτυξης οριζόντιου άμεσου αποτελέσματος του Χάρτη όπως τις γνωρίζαμε μέχρι πρότινος³⁹.

Αν η προσέγγιση του Δικαστηρίου στη συγκεκριμένη υπόθεση παγιωθεί και επεκταθεί και σε άλλα δικαιώματα του Χάρτη, η αναγνώριση το οριζόντιου άμεσου αποτελέσματος θα εξαρτάται, πλέον, από δύο, μόνον, προϋποθέσεις⁴⁰: πρώτον, ο Χάρτης θα πρέπει να τυγχάνει εφαρμογής στην συγκεκριμένη περίπτωση κατά την έννοια του άρθρου 51 παρ. 1 αυτού⁴¹, και, δεύτερον, το επικαλούμενο δικαίωμα θα πρέπει να έχει κανονιστική αυτάρκεια, δηλαδή να «είναι αυτοτελές» και [να μην] χρειάζεται να εξειδικεύεται με διατάξεις του δικαίου της Ένωσης

³³. Σε αντίθεση με την ως τότε νομολογία του, στην οποία οι παραβιαζόμενες διατάξεις των Οδηγιών αποτελούσαν απλώς εξειδίκευση του ίδιου δικαιώματος που κατοχυρώνεται στη διάταξη του Χάρτη στην οποία αναγνωρίζεται οριζόντιο άμεσο αποτέλεσμα, βλ. σχετικά: E. MUIR, *The Horizontal Effects of Charter Rights given expression to in EU Legislation, from Mangold to Bauer*, REALaw (12) 2019, σ. 185-215.

³⁴. M. MILEK, *From the "Disguised" Horizontal Direct Effect of Directives to the "Bare" Horizontal Direct Effect of Fundamental Rights? KL v X (C-715/20) - "Lack of Reasons for Termination"*, ELRev (49) 2024, σ. 377-391, βλ. σ. 382-383.

³⁵. Σκ. 32 της απόφασης *KL v. X*.

³⁶. F. VAN REEMPTS, *The Court of Justice of the EU and the philosopher's stone: the independent horizontal direct effect of article 47 of the Charter in K.L. v X*, ECLRev (20) 2024, σ. 482-505.

³⁷. Προτάσεις Γεν. Εισαγγελέα Pitruzzella, C-715/20, *X (Absence de motifs de résiliation)*, 30.03.2023, ECLI:EU:C:2023:281, σημ. 97-99.

³⁸. Για την επιλογή του ΔΕΕ να μην εξετάσει καθόλου το άρθρο 21 ή άλλη διάταξη του Χάρτη, βλ. L. CECCHETTI, *Something new under the Sun: The direct effect of directives plus Article 47 Charter in horizontal situations in the K.L. judgment*, BlogDUE, 24.04.2024, <https://www.aisdue.eu/en/lorenzo-cecchetti-something-new-under-the-sun-the-direct-effect-of-directives-plus-article-47-charter-in-horizontal-situations-in-the-k-l-judgment/>.

³⁹. Προτάσεις Γεν. Εισαγγελέα Szpunar, C-261/20, *Thelen Technopark Berlin*, 15.07.2021, ECLI:EU:C:2021:620, σημ. 72.

⁴⁰. M. MILEK, *From the "Disguised" Horizontal Direct Effect of Directives to the "Bare" Horizontal Direct Effect of Fundamental Rights? KL v X (C-715/20) - "Lack of Reasons for Termination"*, ό.π., σημ. 34, σ. 389.

⁴¹. E. HANCOX, *The meaning of "implementing" EU law under Article 51(1) of the Charter: Åkerberg Fransson*, Common Market Law Review (50) 2013, σ. 1411-1432.

ή του εθνικού δικαίου προκειμένου να απονείμει στους ιδιώτες δικαίωμα δυνάμενο να προβληθεί αυτό καθεαυτό»⁴².

Υπό αυτές τις συνθήκες, οι περιπτώσεις στις οποίες τα εθνικά δικαστήρια θα οφείλουν να αφήνουν ανεφάρμοστες εθνικές διατάξεις που θίγουν την πλήρη αποτελεσματικότητα του επικαλούμενου δικαιώματος θα αυξηθούν σημαντικά. Αντίστοιχα, θα αυξηθούν και οι περιπτώσεις κατά τις οποίες ο Χάρτης, εκτός από πηγή δικαιωμάτων, θα καθίσταται και πηγή υποχρεώσεων για τους ιδιώτες. Το Δικαστήριο έχει ήδη επισημάνει ότι ένα τέτοιο ενδεχόμενο είναι αποδεκτό και δεν μπορεί να αποκλειστεί με βάση τη διατύπωση του άρθρου 51 παρ. 1 του Χάρτη, το οποίο προβλέπει ότι ο Χάρτης απευθύνεται μόνο στα όργανα και τους οργανισμούς της Ένωσης και τα κράτη μέλη όταν εφαρμόζουν δίκαιο της Ένωσης⁴³.

Επιπλέον, ακόμα και αν το Δικαστήριο επιφυλάξει τη συγκεκριμένη νομολογιακή θέση αποκλειστικά για το άρθρο 47 του Χάρτη, χωρίς δηλαδή να την επεκτείνει σε άλλα δικαιώματα του Χάρτη, οι συνέπειες δεν καθίστανται λιγότερο σημαντικές. Το δικαίωμα σε πραγματική προσφυγή είναι δυνητικά εφαρμόσιμο σε κάθε τομέα του δικαίου της Ένωσης. *Ubi ius, ubi remedium*. Επομένως μπορεί να λειτουργήσει ως μέτρο σύγκρισης για την αξιολόγηση της συμβατότητας της εθνικής νομοθεσίας με το δίκαιο της Ένωσης σε πληθώρα υποθέσεων, πέραν του συγκεκριμένου πεδίου του εργατικού δικαίου, και να θέσει όρια στη δικονομική αυτονομία των κρατών μελών, κατά τρόπο, μάλιστα, πιο διεισδυτικό σε σχέση με τις αρχές της ισοδυναμίας και της αποτελεσματικότητας⁴⁴.

Η υποχρέωση των εθνικών δικαστηρίων να διασφαλίζουν την πλήρη αποτελεσματικότητα του άρθρου 47 του Χάρτη, αφήνοντας εν ανάγκη ανεφάρμοστη κάθε αντίθετη εθνική διάταξη⁴⁵ μπορεί να έχει ιδιαίτερα ευρεία εμβέλεια. Η υπόθεση *KL v. X* δείχνει μάλιστα ότι η συγκεκριμένη υποχρέωση δεν αφορά μόνο διατάξεις δικονομικής φύσης, αλλά και διατάξεις ουσιαστικού δικαίου, όπως το άρθρο 30 παρ. 4 του πολωνικού Εργατικού Κώδικα.

Συνοψίζοντας, η απόφαση *KL v. X* θέτει νέα ερωτήματα σχετικά με τη λειτουργία του άρθρου 47 του Χάρτη στις διαφορές μεταξύ ιδιωτών και, ευρύτερα, για τα όρια της δικονομικής αυτονομίας των κρατών μελών. Η σημασία της θα εξαρτηθεί σε μεγάλο βαθμό από τον τρόπο με τον οποίο θα αξιοποιηθεί και θα ερμηνευθεί σε μελλοντικές υποθέσεις, είτε σε συνδυασμό με άλλα θεμελιώδη δικαιώματα, είτε αυτοτελώς.

V. Καταληκτικές παρατηρήσεις

Το διάστημα που έχει μεσολαβήσει από την έκδοση της απόφασης τον Φεβρουάριο του 2024 έως και τη συγγραφή της παρούσας συμβολής δεν είναι αρκετό για να επιτρέψει την πλήρη εκτίμηση των συνεπειών της. Μία σύντομη, ωστόσο, αναδρομή στη νομολογία του Δικαστηρίου δείχνει ότι η ίδια η αρχή της αποτελεσματικής δικαστικής προστασίας αναγνωρίστηκε για πρώτη φορά στον τομέα του εργατικού δικαίου σε συνδυασμό με την αρχή

⁴². Σκ. 81 της απόφασης *KL v. X*.

⁴³. ΔΕΕ C-569/16, *Bauer*, ό.π., σημ. 16, σκ. 87.

⁴⁴. A. ARNULL, Article 47 CFR and national procedural autonomy, *ELRev* (45) 2020, σ. 681-693, βλ. σ. 690, T. LOCK, Why the EU Charter Matters: The Right to an Effective Remedy under Article 47, *VerfBlog*, 31.10.2024, <https://verfassungsblog.de/why-the-eu-charter-matters/>.

⁴⁵. Πρόσφατα, μάλιστα, το ΔΕΕ έκρινε ότι το άρθρο 19 παρ. 1 της ΣΕΕ, ερμηνευόμενο υπό το πρίσμα του άρθρου 47 του Χάρτη, συνεπάγεται την υποχρέωση ενός εθνικού δικαστηρίου να χαρακτηρίσει ως ανυπόστατη (και, άρα, όχι απλώς να αφήσει ανεφάρμοστη) απόφαση ανώτερου δικαστηρίου που δεν πληροί τις απαιτήσεις αμεροληψίας και ανεξαρτησίας δικαστηρίου που έχει συσταθεί νομίμως, βλ. ΔΕΕ C-225/22, *AW "T"*, ό.π., σημ. 6, σκ. 68.

της απαγόρευσης των διακρίσεων στις υποθέσεις *Von Colson*⁴⁶ και *Heylens*⁴⁷, για να επεκταθεί στη συνέχεια και στον τομέα των θεμελιωδών ελευθεριών στην υπόθεση *UNECTEF κατά Heylens*⁴⁸, να εξελιχθεί σταδιακά και τελικά να κατοχυρωθεί ρητώς στο άρθρο 19 παρ. 1 της ΣΕΕ και το άρθρο 47 του Χάρτη.

Θα μπορούσε να είναι παρόμοια η εξέλιξη της νομολογίας του Δικαστηρίου σε σχέση με το οριζόντιο άμεσο αποτέλεσμα του άρθρου 47 του Χάρτη; Ίσως. Κάτι τέτοιο θα εξαρτηθεί από το κατά πόσον η συλλογιστική της απόφασης *KL ν. X* θα επεκταθεί σε άλλες διατάξεις του Χάρτη ή σε άλλους τομείς του ενωσιακού δικαίου, καθώς και από τον τρόπο με τον οποίο το Δικαστήριο θα αποσαφηνιστεί την επιχειρηματολογία αυτή στο μέλλον. Προς το παρόν, η συγκεκριμένη απόφαση γεννά αβεβαιότητα καθώς προσθέτει έναν ακόμη αστερίσκο στον κανόνα ότι οι Οδηγίες δεν αναπτύσσουν οριζόντιο άμεσο αποτέλεσμα και δεν μπορούν να αποτελέσουν αντικείμενο επίκλησης σε διαφορά μεταξύ ιδιωτών⁴⁹.

Σε κάθε περίπτωση, το άρθρο 47 του Χάρτη παραμένει μια ιδιαιτέρως κρίσιμη διάταξη⁵⁰, τόσο λόγω της συχνότητας επίκλησής του, όσο και λόγω του τρόπου με τον οποίο αλληλοεπιδρά με το εθνικό δίκαιο και, όπου είναι αναγκαίο, το περιορίζει.

⁴⁶. ΔΕΚ 14/83, *Von Colson και Kamann κατά Land Nordrhein-Westfalen*, 10.04.1984, ECLI:EU:C:1984:153. Εν προκειμένω, το Δικαστήριο βασίστηκε στο άρθρο 6 της Οδηγίας 76/207/ΕΟΚ, σύμφωνα με το οποίο «Τα Κράτη μέλη εισάγουν στην εσωτερική τους έννομη τάξη τα αναγκαία μέτρα, προκειμένου να καταστεί δυνατό σε κάθε πρόσωπο που θεωρεί ότι θίγεται από την μη εφαρμογή της αρχής της ίσης μεταχείρισεως, κατά την έννοια των άρθρων 3, 4 και 5, να διεκδικεί τα δικαιώματά του διά της δικαστικής οδού, αφού ενδεχομένως, προσφύγει σε άλλα αρμόδια όργανα».

⁴⁷. ΔΕΚ 222/84, *Johnston κατά Chief Constable of the Royal Ulster Constabulary*, 15.05.1986, ECLI:EU:C:1986:206.

⁴⁸. ΔΕΚ C-222/86, *Unectef κατά Heylens*, 15.10.1987, ECLI:EU:C:1987:442. Αξίζει να σημειωθεί ότι, στη συγκεκριμένη απόφαση, το Δικαστήριο επιβεβαίωσε τη θέση του για τη φύση της αρχής της αποτελεσματικής δικαστικής προστασίας ως γενικής αρχής του κοινοτικού δικαίου, χωρίς να υπάρχει διάταξη αντίστοιχη με το άρθρο 6 της Οδηγίας 76/207/ΕΟΚ, που να συνδέεται άμεσα με τη δυνατότητα άσκησης ένδικων μέσων και την πρόσβαση στη δικαιοσύνη.

⁴⁹. Βλ. σχετικά: D. SARMIENTO / S. IGLESIAS SÁNCHEZ, Insight: “Is Direct Effect Morphing into Something Different?”, EU Law Live, 04.03.2024, <https://eulawlive.com/insight-is-direct-effect-morphing-into-something-different-by-daniel-sarmiento-and-sara-iglesias-sanchez/>.

⁵⁰. Βλ. και T. LOCK, *Why the EU Charter Matters: The Right to an Effective Remedy under Article 47*, ό.π., σημ. 44, σύμφωνα με τον οποίο το άρθρο 47 είναι “*the one to watch*”.